

Het leven en werk van Jheronimus Bosch

Deze workshop is opgezet rondom het onderzoek van prof. dr. Jos Koldeweij en zijn team. De workshop is bedacht en uitgevoerd door een projectteam bestaande uit onderzoekers van de Radboud Universiteit, leraren van basisscholen de Troubadour in Elden en de Haafakkers in Heteren en het WKRU.

Achtergrond

De Nederlandse kunstschilder Jheronimus Bosch is wereldberoemd en toch begrijpt niemand zijn schilderijen en tekeningen helemaal. Er is maar weinig van zijn werk overgebleven, en bovendien weten we eigenlijk heel weinig van hem: voor wie schilderde hij, wie betaalde hem, wat stellen zijn schilderijen precies voor? Omdat zijn kunst veel is nageemaakt, is niet altijd zeker welke schilderijen echt door hem gemaakt zijn. Om dat allemaal uit te zoeken is zes jaar geleden het *Bosch Onderzoek en Restauratie Project* gestart. De betrokken onderzoekers hebben alle boeken en artikelen die geschreven zijn over Jeroen Bosch bestudeerd, en alle archieven zorgvuldig gelezen om zo veel mogelijk over Jeroen Bosch te weten te komen. Maar het allerbelangrijkste was het technisch onderzoek, zoals dat nog nooit eerder voor een schilder is gebeurd. Met slimme camera's en andere apparatuur hebben ze de schilderijen overal op precies dezelfde manier onderzocht en gefotografeerd in superhoge resolutie. Met röntgen konden ze dwars door de schilderijen heen kijken en de binnenkant zien, infraroodlicht maakte de tekening onder de verf zichtbaar, en met de microscoop werden de kleinste details tevoorschijn gehaald. Al die informatie is op een speciaal gemaakte website gezet, Boschproject.org, zodat iedereen de schilderijen van Jheronimus Bosch tot in het kleinste detail kan bekijken: hoe is het geschilderd, wat voor tekening zit er onder de verf, hoe is het paneel gemaakt, veranderde Bosch zijn ontwerp tijdens het schilderen? Zo hebben de onderzoekers geprobeerd een aantal mysteriën rondom Jeroen Bosch te ontrafelen.

Overzicht van de workshop

Aan de hand van een drietal activiteiten maken de deelnemers kennis met het werk van Jheronimus Bosch en zijn bijzondere stijl, het ingewikkelde totstandkomingsproces van zijn schilderijen, en de manieren waarop je hier onderzoek naar kunt doen.

De eerste activiteit is bedoeld als introductieactiviteit (stap 1 van het onderzoekend leren). In deze activiteit maken deelnemers kennis met het meest bekende werk van Bosch: De tuin der lusten. Wat heeft hij daar allemaal op afgebeeld? Welk verhaal kan je ontdekken? Vervolgens krijgen de deelnemers in twee verkennende activiteiten (stap 2 van

onderzoekend leren) inzicht in het technische onderzoek dat is gedaan met de schilderijen van. Ze onderzoeken eerst de verschillende blootgelegde lagen, en experimenteren daarna zelf met het maken van een gelaagd schilderij.

De activiteiten zijn hieronder zo beschreven dat ze in de klas kunnen worden uitgevoerd.

Hoofddoel

De leerlingen maken kennis met het leven en het werk van een van de meest beroemde kunstschilders van Nederland. Ze leren de verhalen te herkennen in zijn schilderijen en leren hoe een wetenschappelijk onderzoek naar een schilder en zijn kunst er uit ziet.

Kerdoelen

Mondeling onderwijs

1. De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
2. De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.

Oriëntatie op jezelf en de wereld

51. De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
53. De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Kunstzinnige oriëntatie

55. De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren.
56. De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Activiteit 1: Tuin der lusten (introductieactiviteit)

Leerlingen bekijken het meest bekende schilderij van Jheronimus Bosch: De tuin der lusten. Met behulp van een aantal open opdrachten maken ze kennis met de schilder en zijn bijzondere stijl.

Subthema

Schilderij-analyse

Doelen

- Leerlingen maken kennis met de stijl van Jheronimus Bosch.
- Leerlingen leren vanuit vragen naar een schilderij kijken.
- Leerlingen raken nieuwsgierig naar Jheronimus Bosch en zijn schilderijen.

Duur

20 minuten

Werkvorm

In groepjes van drie tot vijf leerlingen

Benodigdheden

- Kleurenprint van 'De tuin der lusten', A3 formaat of groter (bijlage 1)

Voorbereiding

'De tuin der lusten' is een drieluik: het bestaat uit drie panelen, waarvan er twee aan beide kanten beschilderd zijn. Om dit goed aan de leerlingen te laten zien kun je bijgaand document tweezijdig printen, waarna je de zijluiken kunt dichtvouwen. Op de buitenkant is dan het cirkelvormige schilderij te zien, aan de binnenkant is De tuin der lusten in drie panelen te zien.

Activiteit

De leerlingen bekijken de vijf panelen van het schilderij en vertellen elkaar wat ze zien (dus niet opschrijven). Ze voeren een gesprek aan de hand van de volgende vragen, die de leraar in de loop van de activiteit inbrengt:

- Kijk eerst rustig een tijdje naar het schilderij en vertel elkaar wat je ziet. Wat vind je het meest interessant en waarom?
- Wat is het verschil tussen de drie afbeeldingen aan de binnenkant? Wat zou Jheronimus Bosch hier hebben afgebeeld?
- Wat hebben de binnen- en buitenkant met elkaar te maken?
- Jheronimus Bosch is bekend om zijn fantasiedieren en vreemde wezens. Op dit schilderij staat een groot aantal van die dieren en wezens afgebeeld. Bekijk de verschillende dieren en wezens en vertel elkaar wat je ziet. Wat vindt je het leukste dier en waarom?

Afronding

De leerlingen bespreken klassikaal wat ze binnen hun groepjes hebben besproken. Zijn dezelfde dingen opgevallen, of kwamen de groepjes op heel verschillende dingen uit? Wat zegt dit over hoe mensen naar schilderijen kijken?

Verbinding met het thema

Door een goede bestudering en analyse kunnen we beter begrijpen wat Bosch ons in zijn schilderijen vertelt. Zijn schilderijen zijn immers niet zomaar mooi of lelijk, maar werden gemaakt om een boodschap over te brengen, om degenen die ze zagen te vertellen over goed en kwaad, over hemel en hel, over eerlijkheid en bedrog.

Tip

Door het schilderij bij een copyshop op groot formaat te laten printen worden nog meer details zichtbaar.

Bijlage

De kleurenprint van 'De tuin der lusten' is te vinden als bijlage 1.

Activiteit 2: Kijken onder de verflaag

De leerlingen zien hoe verschillende lagen die onder de verf van een schilderij verborgen zitten door middel van infraroodlicht en röntgenonderzoek zichtbaar kunnen worden gemaakt.

Subthema

Technische analyse

Doelen

- De leerlingen krijgen inzicht in de verschillende lagen waaruit een schilderij is opgebouwd en hoe je die kunt blootleggen.
- De leerlingen leren de schilder beter te begrijpen met behulp van de onderlagen van het schilderij.
- De leerlingen leren hoe technische analyse kan helpen bij het onderzoek naar een schilder en zijn werk.

Duur

20 minuten

Werkvorm

In groepjes van drie tot vijf leerlingen

Benodigheden

Per groepje leerlingen:

- Een computer
- Werkblad voor het onderzoeken van de schilderijen (bijlage 2)
- Online afbeelding [Johannes de dooper](#)
- Online afbeelding [De dood en de vrek](#)
- Online afbeelding [Drieluik van St. Ontkommer](#)

Voorbereiding

Controleer vooraf of op iedere computer de links naar de schilderijen werken. Als het niet werkt, probeer dan een andere browser.

Activiteit

Met behulp van het werkblad onderzoeken de leerlingen de verschillende lagen die onder de verf van de schilderijen verborgen zitten. Kunnen ze ontdekken wat Jheronimus Bosch tijdens het maken van het schilderij veranderd heeft? Waarom zou hij dat gedaan hebben?

Afronding

De leerlingen bespreken klassikaal wat zij binnen hun groepje gevonden hebben. Heeft iedereen dezelfde dingen gezien?

Verbinding met het thema

Een belangrijk onderdeel van het onderzoek dat door de onderzoekers is gedaan naar de schilderijen van Jheronimus Bosch is het technische onderzoek, waarbij met verschillende technieken verschillende lagen zijn blootgelegd. De onderzoekers ontdekten zo hoe Bosch tijdens het schilderproces zijn ontwerp aanpaste. In sommige gevallen is te beredeneren waarom hij dat deed: hij verwijderde bijvoorbeeld een opdrachtgever, die zich voortijdig teruggetrokken had, uit een van de panelen.

Links

- Johannes de dooper: <http://boschproject.org/view.html?layout=four->

[pane&mode=curtain&pointer=0.342,0.006&r=0.0000,0.2418,0.5518,0.4887&i=47MCPVIS,47IRREFL,47MCPIRP,47XRADGR](http://boschproject.org/view.html?layout=four-pane&mode=curtain&pointer=0.342,0.006&r=0.0000,0.2418,0.5518,0.4887&i=47MCPVIS,47IRREFL,47MCPIRP,47XRADGR)

- De dood en de vrek: <http://boschproject.org/view.html?layout=four-pane&mode=curtain&pointer=0.354,0.018&r=0.0922,0.7350,0.6614,0.5857&i=53MCPVIS,53IRREFL,53MCPIRP,53XRADGR>
- Drieluik van St. Ontkommer: http://boschproject.org/viewer.html?mode=curtain&layout=top-major&images=tile_images/23_24_25_MCPVIS_web.dzi,tile_images/23_24_25_MCPIRP.dzi,tile_images/23_24_25_IRREFL_web.dzi

Bijlage

Het werkblad voor het onderzoeken van de schilderijen is te vinden als bijlage 2.

Activiteit 3: Geheimen onder de verf

Net zoals Jeroen Bosch verstopten de leerlingen een houtskooltekening onder de verf. Is daarna nog te achterhalen wat de leerlingen oorspronkelijk getekend hebben?

Subthema

Schildertechnieken

Doelen

- De leerlingen krijgen inzicht in schildertechnieken.
- De leerlingen krijgen meer inzicht in het schilderproces.

Duur

30 minuten

Werkvorm

Individueel

Benodigdheden

- Voor iedere leerling een triplex plaatje (30x20 cm), beschilderd met witte grondverf (kan ook wit karton of zelfs papier zijn maar hout geeft extra beleving omdat Bosch daar ook op schilderde)
- Voor iedere leerling een stukje houtskool (kan ook met HB potlood, maar houtskool werkt beter en is authentieker)

- Plakaatverf
- Kwasten
- Mengbakjes (bijvoorbeeld eierdozen)

Voorbereiding

Beschilder de triplex plaatjes van tevoren met sneldrogende witte grondverf voor hout. Dit kunnen de leerlingen natuurlijk ook zelf doen. Houdt wel rekening met droogtijd. Let op dat je verf op waterbasis gebruikt.

Activiteit

Vertel de leerlingen dat ze net als Jheronimus Bosch een tekening gaan verstoppen onder verf. De leerlingen maken eerst met houtskool een tekening op het triplex plaatje, en schilderen er daarna met verf overheen. Om er een extra dimensie aan toe te voegen verteld de leerlingen dat ze een geheim mogen schilderen dat ze misschien wel, misschien niet willen delen.

Afronding

De leerlingen bekijken elkaars werk. Kunnen ze het onder de verf verborgen geheim herkennen?

Verbinding met het thema

Een belangrijk onderdeel van het onderzoek dat door de onderzoekers is gedaan naar de schilderijen van Jheronimus Bosch is het technische onderzoek, waarbij met verschillende technieken verschillende lagen zijn blootgelegd. De onderzoekers ontdekten zo hoe Bosch tijdens het schilderproces zijn ontwerp aanpaste. Zo is in het schilderij De drieluik van St. Ontkommer op de onderlagen te zien dat Jeroen Bosch oorspronkelijk twee mannen op de zijpanelen had getekend. In het uiteindelijke schilderij heeft hij daar met verf zo overheen geschilderd dat de mannen niet meer zijn te zien.

Meer kijken, lezen en luisteren

Tuin der lusten als interactief avontuur: <https://tuinderlusten-jheronimusbosch.ntr.nl/>

Informatie en materialen uit het onderzoek: <http://boschproject.org>

Online database met bronmateriaal over Bosch: <http://boschdoc.huygens.knaw.nl/>

Allerlei educatief materiaal: <http://www.bosch500educatie.nl/>

Jheronimus Bosch Art Center: <http://www.jheronimusbosch-artcenter.nl/>